

O. TOMASZ GAŁKOWSKI C.P.
Wydział Prawa Kanonicznego
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNA A SPRAWIEDLIWOŚĆ W ENCYKLIKACH SPOŁECZNYCH

Treść: Wstęp. – 1. Interpretacje terminu «sprawiedliwość społeczna». – 2. Sprawiedliwość społeczna w kościelnej doktrynie społecznej. – 3. Status ontyczny sprawiedliwości społecznej.

Wstęp

Termin sprawiedliwość społeczna zakorzenił się w ideologii socjalistycznej, a także w społecznym nauczaniu Kościoła. Odnosi się do sposobów określania zasad i organizacji życia społecznego. Ich podstawa znajduje się w inaczej określanym punkcie wyjścia obu systemów. Dlatego proponowane w obu podejściach rozwiązania tak bardzo między sobą się różnią. Dał temu wyraz Jan Paweł II w encyklice *Centesimus annus*. Odwołując się do encykliki Leona XIII *Rerum novarum* oraz wcześniejszej swojej *Sollicitudo rei socialis* wspominał o szkodach realnego socjalizmu jako podstawy budowy systemu państwowego¹. W *Centesimus annus* podkreślił, że ta ocena wymaga dopowiedzenia, które wskaże źródło szkodliwości socjalistycznej ideologii. Napisał, iż „musimy dodać”², że „podstawowy błąd socjalizmu ma charakter antropologiczny”³. Polega on

¹ JOHN PAUL II, *Centesimus annus* [dalej: CA], n. 12.

² CA, n. 13.

³ TAMŻE.

na: 1) podporządkowaniu jednostki działaniu mechanizmu ekonomiczno-społecznego ze względu na jej miejsce w społeczności jako jednego z wielu jego elementów; 2) zabezpieczeniu dobra jednostki bez uwzględnienia jej samodzielnych wyborów⁴. Skutkiem tego jest zanik pojęcia osoby jako samodzielnego podmiotu decyzji moralnych, dzięki którym tworzy się porządek społeczny, a w dalszej konsekwencji deformacja prawa i sprzeciw wobec własności prywatnej. W tej sytuacji zasadnym staje się pytanie o pojęcie i rodzaje sprawiedliwości powszechnie przyjmowane od czasów Arystotelesa i ich stosunek do sprawiedliwości społecznej na gruncie realnego socjalizmu. Pozbawiając jednostkę możliwości określenia rzeczy jako «swoje» ideologia socjalistyczna sprawia, że treść różnych relacji sprawiedliwości traci swoją podstawę (*suum cuique tribuere*). Sprawiedliwość społeczna w ujęciu realnego socjalizmu jawi się jako produkt zastępczy sprawiedliwości lub jakaś jej namiastka.

U podstaw nauki społecznej Kościoła znajduje się osoba ludzka i wynikające z tej koncepcji konsekwencje dla właściwej wizji społeczeństwa, przy czym państwo nie jest jedynym wyrazem społecznej natury człowieka. Objawia się ona również w innych pośrednich formach życia społecznego takich jak: rodzina, wspólnota gospodarcza, społeczna, polityczna, kulturalna, które posiadają swą autonomię w ramach dobra wspólnego. Cechą takiego rozumienia osoby jest podkreślenie a nie unicestwienie podmiotowości jednostki i społeczeństwa.

Obie wizje w znaczący sposób wpływają na rozumienie sprawiedliwości społecznej, która współcześnie uznawana jest i proklamowana przez różne ugrupowania polityczne oraz silnie obecna w nauczaniu Kościoła. Katolicka nauka społeczna umiejscawia jej podstawy w rozumieniu osoby. Punktem wyjścia rozważań o sprawiedliwości społecznej dla ideologii socjalistycznej jest idea instytucjonalnego braterstwa w projekcie alternatywnego społeczeństwa⁵. Konsekwencją jest to, że sprawiedliwość społeczna dla ideologii socjalistycznej

⁴ TAMŻE.

⁵ L. KOŁAKOWSKI, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków, Znak 1999, s. 212.

pozostaje, jak wszystko inne, domeną organizacji państwowej. W ujęciu nauki społecznej Kościoła sprawiedliwość społeczna dotyczy wszelkich innych form organizacji społecznych, poprzez które wyraża się społeczna natura człowieka.

1. Interpretacje terminu «sprawiedliwość społeczna»

Utworzenie pojęcia sprawiedliwości społecznej przypisuje się włoskiemu filozofowi społecznemu L. D'Azeglio Tapparelli, który posłużył się nim (1840 r.) dążąc do reformy systemu społecznego⁶. Zostało użyte w 1904 r. przez Piusa X w encyklice *Iucunda sane*, w której nazwał on papieża Grzegorza Wielkiego publicznym obrońcą sprawiedliwości społecznej⁷. Pierwotne użycia tego terminu nie sprzyjały dokładniejszemu określeniu tego, co w jego treści jest zawarte.

Pojęcie znalazło szerokie zastosowanie na początku XX w. Do podjęcia tematyki sprawiedliwości społecznej przyczynił się w znacznej mierze Pius XI, który uczynił ją naczelną ideą swojej encykliki *Quadragesimo anno*⁸. Pomimo upływu czasu i powszechnego stosowania terminu w naukach społecznych oraz wykorzystania go do usprawiedliwiania sposobu organizacji stosunków społecznych i życia państwowego nadal nie brakuje autorów, którzy uważają je za pojęcie mgliste, podobne do wielu innych normatywnych i mglistych idei⁹. Wystarczy sięgnąć do kilku słowników, by potwierdzić powyższą tezę. Z kilku przytoczonych przez S. Tkacza słowników języka polskiego wynika, że termin «sprawiedliwość społeczna» odnosi się do równości wobec prawa, zasad etycznych, zasad demokratycznych, formuły «każdemu według zasług» lub «każdemu wobec wkładu pracy», do których można by dodać wiele innych¹⁰. Trudność w jednoznacnym

⁶ J. MESSNER, *Social Ethics. Natural Law in the Modern World*, St. Louis-London, Herder 1949, s. 219.

⁷ PIUS X, *Iucunda sane*, n. 3.

⁸ PIUS XI, *Quadragesimo anno* [dalej: QA], AAS 23(1931), s. 177-228.

⁹ L. KOŁAKOWSKI, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, dz. cyt., s. 215-216.

¹⁰ S. TKACZ, *O czym myślimy, mówiąc o sprawiedliwości społecznej?*, w: *Rozdroża sprawiedliwości we współczesnej myśli filozoficzno-prawnej*, ed. Bartosz Wojciechowski, Mariusz J. Golecki, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek 2008, s. 23-24.

określeniu sprawiedliwości społecznej wynika z braku określenia tego terminu w początkach jego stosowania jak i wielości treści, którą pojęcie było i jest wypełniane aż do chwili obecnej. Dodatkowa trudność dotyczy określenia podmiotu, co do którego pojęcie sprawiedliwości jest odnoszone i od którego wymaga się działania sprawiedliwego według kryteriów sprawiedliwości społecznej. Kolejny problem wynika z faktu połączenia pojęcia sprawiedliwości, które, jak twierdził Ch. Perelman, „jest chyba jednym z najważniejszych i najbardziej mglistych”¹¹ z przymiotnikiem «społeczna». W swoim brzmieniu, wykraczającym poza znaczenie «wspólnie», «razem» oznacza, że treść nim objęta odnosi się do społeczeństwa, jest z nim związana, dotyczy tego, co się w nim dokonuje, jest realizowane czy też jest jego wytworem. Połączenie sprawiedliwości z jej określeniem jako społeczna wskazuje, że może ona dotyczyć powstania jakiś reguł sprawiedliwości, realizacji tychże reguł czy też związku sprawiedliwości z jakąś społecznością określoną według przyjętych kryteriów¹².

Przedmiotem dyskusji zmierzającej do bardziej precyzyjnego określenia sprawiedliwości społecznej są zagadnienia dotyczące tego, czy jest to nowy termin na oznaczenie któregoś ze znanych określeń sprawiedliwości czy raczej wyraża jakąś nową wartość, którą należy określić. Drugi problem, który nasuwa się po odpowiedzi na wcześniej wskazany, dotyczy możliwości zachowania tradycyjnego podziału sprawiedliwości czy raczej konieczności poszerzenia go o jej nowy rodzaj¹³.

Odpowiedź na pierwsze pytanie nie jest jednoznaczna. W literaturze naukowej podejmującej zagadnienie sprawiedliwości społecznej część autorów wyraża pogląd, że sprawiedliwość społeczna jest metaforą, dzięki której została wyrażona ogólniejsza zasada ładu i harmonii czy też dynamiki rozwojowej porządku społeczno-etycznego. Inni natomiast nadają temu terminowi ścisłą interpretację, która

¹¹ CH. PERELMAN, *O sprawiedliwości*, Warszawa, PWN 1959, s. 19.

¹² S. TKACZ, *O czym myślimy, mówiąc o sprawiedliwości społecznej?*, dz. cyt., s. 25.

¹³ T. ŚLIPKO, *Zarys etyki szczegółowej, Tom 2, Etyka społeczna*, Kraków, WAM 2005, s. 123.

w dużej mierze uzależniona jest od stosunku tego rodzaju sprawiedliwości do pozostałych trzech powszechnie akceptowanych (wymierna, rozdzielcza, legalna) i wpływających na jej rozumienie¹⁴.

Autorzy, którzy uznają związek sprawiedliwości społecznej z innymi rodzajami sprawiedliwości wskazują, iż treść wyrażona tym terminem oznacza w zasadzie to samo, co sprawiedliwość legalna, czyli określenie za pomocą prawa pozytywnego tego, co jednostka jest winna społeczności. Jedynym społecznym podmiotem uprawnienia jest zatem państwo jako organizm posiadający moc tworzenia prawa dla realizacji dobra wspólnego. Kategoria dobra wspólnego określanego przez państwo, do wzrostu którego przyczynia się spełnienie zobowiązań przez jednostki uprawomocnia utożsamienie sprawiedliwości społecznej z legalną. Podkreśla się jednak (w nurcie arystotelesowsko-tomaszowym rozważań o sprawiedliwości), że stanowienie reguł sprawiedliwości w oparciu o określone wcześniej wymagania dobra wspólnego powinno dokonywać się mając na uwadze naturalny porządek etyczny i pozostawać w zgodzie z jego nakazami.

Sprzyja temu wyróżnienie przez Tomasza sprawiedliwości ogólnej¹⁵, nazywanej przez niektórych autorów w sposób nieuprawniony również społeczną¹⁶. Tomasz stwierdza, że sprawiedliwość ze swej natury jest cnotą ogólną, gdyż wprowadzając ład w stosunki między ludźmi zmierza ku swemu specyficznemu celowi, jakim jest dobro wspólne. Ku temuż dobru zwracają się również działania podejmowane pod wpływem innych cnót, także tych, które wprowadzają ład w stosunkach człowieka z samym sobą. Jednak sprawiedliwość może stać się cnotą ogólną jedynie w takiej mierze, w jakiej ona sama ukierunkowuje człowieka ku dobru wspólnemu, zwracając czynności wszystkich innych cnót ku temuż samemu dobru. Sprawiedliwość ogólna nieraz może zwać się sprawiedliwością legalną, gdyż jest wypełnieniem prawa, które ma zwracać człowieka ku dobru wspólnemu.

¹⁴ T. ŚLIPKO, *Zarys etyki szczegółowej*, dz. cyt., s. 123.

¹⁵ S. Th., II-II, q. 58, a. 5.

¹⁶ S. TKACZ, *O czym myślimy, mówiąc o sprawiedliwości społecznej?*, dz., cyt., s. 28. Tomasz nie używa pojęcia *iustitia socialis* lecz jedynie *iustitia generalis*.

Pod jej wpływem człowiek żyje zgodnie z prawem, które podporządkowuje wszystkie cnoty dobru wspólnemu jako właściwemu jej przedmiotowi odniesienia¹⁷.

Sprawiedliwość zatem jest cnotą ogólną, gdyż podporządkowuje czynności wszystkich cnót swojemu celowi jako ogólna przyczyna w stosunku do wszystkich możliwych skutków działania człowieka dokonywanych pod wpływem innych cnót¹⁸. Jest legalną ze względu na swoją istotę, gdyż odnosi się do dobra wspólnego jako właściwego sobie przedmiotu. Odniesienie do dobra wspólnego pozwala zatem na utożsamienie sprawiedliwości ogólnej z legalną, której treścią jest prawo stanowione przez władzę dla dobra wspólnego¹⁹.

W toku kolejnych rozważań późniejszych autorów na temat zależności pomiędzy sprawiedliwością ogólną a legalną podkreśla się, że treść dobra wspólnego ustalana jest przez państwo. Jako cnota sprawiedliwość legalna nakazuje zatem wypełnienie tego, co przez państwo jest nakazane²⁰. To prowadzi do odróżnienia dobra wspólnego każdej zbiorowości, w tym także ogólnoludzkiej, do którego odnosi się sprawiedliwość ogólna oraz dobra wspólnego społeczności państwowej, ku realizacji którego zmierzają akty sprawiedliwości legalnej²¹. Sprawiedliwość ogólna obejmuje zatem swym zasięgiem społeczności inne niż społeczność państwowa i dotyczy realizacji dobra wspólnego wykraczającego poza ramy określone przez państwo. Prowadzi to do stwierdzeń, że sprawiedliwość ogólna nie dotyczy relacji obywatel – państwo, lecz jest ogólną i nadrzędną normą etyczną, która wyraża wartość dobra powszechnego wszystkich uczestników życia społecznego, w tym także państwa. Drogą do osiągnięcia tej ogólnoetycznej wartości jest przestrzeganie wymogów sprawiedliwości rozdzielczej i zamiennej²².

¹⁷ S. Th., II-II, q. 58, a. 5.

¹⁸ S. Th., II-II, q. 58, a. 6.

¹⁹ S. Th., II-II, q. 58, a. 6.

²⁰ T. ŚLIPKO, *Zarys etyki szczegółowej*, dz. cyt., s. 122.

²¹ Cz. STRZESZEWSKI, *Katolicka nauka społeczna*, Lublin, KUL 2003, s. 397.

²² T. ŚLIPKO, *Zarys etyki szczegółowej*, s. 122.

Sprawiedliwość ogólna posiada zatem wymiar ogólnoetyczny. Elementem problematycznym takiego ujęcia jest jednak określenie treści pojęcia dobra powszechnego jako wartości moralnej, które powinno mieć na uwadze wcześniejsze zasady życia społecznego jak zasada solidaryzmu, pomocniczości, wolności, równości czy społecznej koordynacji²³. Moralne pojęcie sprawiedliwości nie da się tym samym zdefiniować w kategoriach ekonomicznych. Na jego podstawie nie da się określić zasad skutecznej i wymiernej gospodarki ekonomiczno-finansowej (właściwy i sprawiedliwy system podatkowy, zadowalający każdego system świadczeń społecznych, rozmiar pomocy krajom biednym przez bogate)²⁴.

Trudności, które wynikają z takiego rozumienia sprawiedliwości społecznej nie są powodem do jej odrzucenia. Jej obecność i rola w kształtowaniu życia społecznego znajduje się gdzieś pomiędzy wyzyskiem, który przyczynił się do powstania tego pojęcia jako reakcja na jego mechanizmy, a czasem agresywnym żebractwem czy roszczeniowym zachowaniem dalekimi od wymogów sprawiedliwości i zasad organizujących życie społeczne.

Elementem charakterystycznym dla sprawiedliwości społecznej ujmowanej jako ogólnoetyczna wartość jest brak w niej wzajemnego uznania zaangażowania i zobowiązań w oparciu o element równości podmiotów relacji. Wykracza zatem poza wymogi relacji sprawiedliwości *tout court* ze względu na niemożliwość jednoznacznego określenia wymogów należności i tym samym ich właściwego zaspokojenia oraz określenia stron zobowiązania i ich koniecznego działania²⁵.

W rozważaniach nad sprawiedliwością istnieje stanowisko, iż pojęcie sprawiedliwości społecznej jest pojęciem rodzajowym, które obejmuje sprawiedliwość prawną i rozdzielczą. Jej treść i cele wyrażają się przez dobro ogółu, tworzonego przez władzę i poszczególne jednostki. Takie ujęcie przyczyniło się do pogłębienia idei dobra powszechnego

²³ TAMŻE, s. 123.

²⁴ L. KOŁAKOWSKI, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, dz. cyt., s. 125.

²⁵ J. HERVADA, *Introduzione critica al diritto naturale*, Milano, Giuffrè Editore 1990, s. 40-41.

i zwróciło uwagę na obowiązki ogółu wobec jego części. Zaletą tego sposobu ujmowania sprawiedliwości społecznej jest dostrzeżenie i nadanie praw poszczególnym częściom ogółu wbrew teoriom liberalnym, w proteście przeciwko którym pojęcie sprawiedliwości społecznej się kształtowało²⁶.

Do tego poglądu nawiązują autorzy, którzy rozszerzają pojęcie sprawiedliwości społecznej o sprawiedliwość wymienną, twierdząc, że w praktyce życia społecznego nie można kierować się tylko jedną formułą sprawiedliwości. Zależności pomiędzy samoistnymi formułami sprawiedliwości realizującej się w życiu społecznym kształtują sprawiedliwość społeczną. Uważają, że sprawiedliwość społeczna jest współistnieniem obok siebie różnych formuł sprawiedliwości. Jej pełny sens wyraża się po uwzględnieniu jej formuł składowych oraz określeniu miary każdej z nich w przypadku kolizji między nimi²⁷. Nie jest do końca oczywiste, czy tak rozumiana sprawiedliwość społeczna stanowi kolejną formułę sprawiedliwości czy pozostaje jedynie bytem konstrukcyjnym jako wypadkowa realizującego się w jej ramach porządku sprawiedliwości.

Zwolennicy kolejnego podejścia wskazują, iż sprawiedliwość społeczna stanowi specyficzny rodzaj sprawiedliwości podmiotowej, której nie można utożsamiać czy zaliczać do innych rodzajów relacji sprawiedliwości ujmowanych pojedynczo czy wspólnie. Proponują zatem wprowadzenie czwartego rodzaju sprawiedliwości, która obejmuje ogół uprawnień i obowiązków zachodzących pomiędzy grupami społecznymi jako członkami społecznej całości. Przykładem tego rodzaju sprawiedliwości są wzajemne stosunki pomiędzy klasami społecznymi i grupami zawodowymi. Tym samym sprawiedliwość społeczna wraz ze sprawiedliwością rozdzielczą i legalną tworzyłyby zakres sprawiedliwości w ramach społecznej całości. Obok tej ostatniej istnieje również sprawiedliwość na zewnątrz społecznej całości, którą tworzy sprawiedliwość wymienna oraz sprawiedliwość

²⁶ T. ŚLIPKO, *Zarys etyki szczegółowej*, dz. cyt. 122.

²⁷ A. REDELBACH, S. WRONKOWSKA, Z. ZIEMBIŃSKI, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa, PWN 1994, s. 141.

międzynarodowa²⁸. Wszystkie razem przynależą do sprawiedliwości szczegółowej, w której realizuje się sprawiedliwość ogólna według Tomaszowego podziału.

Z przedstawionych powyżej koncepcji sprawiedliwości społecznej w jej odniesieniu do pozostałych formuł sprawiedliwości wynika, że pojęcie to sprawia trudności interpretacyjne co do jej statusu ontycznego. Sprawiedliwość społeczna jest: a) utożsamiana ze sprawiedliwością legalną lub rozdzielczą; b) traktowana jest jako pojęcie rodzajowe obejmujące sprawiedliwość głównie legalną i rozdzielczą, co nie wyklucza jednak sprawiedliwości wymiennej; c) stanowi samodzielny rodzaj sprawiedliwości obok wymiennej, rozdzielczej, legalnej i międzynarodowej, jeśli taka jest wyszczególniana; d) jest ujmowana jako pojęcie moralne, które nie da się zdefiniować w kategoriach ekonomicznych, gdyż nie odnosi się do sfery aktywności ekonomicznej, lecz opiera się na dobru powszechnym, poszanowaniu i respektowaniu wolności osobistych. Stanowiska przywołane zwłaszcza w dwóch pierwszych punktach wskazują na sprawiedliwość społeczną wpisaną w pojęcie sprawiedliwości *tout court*. Ostatnie natomiast podkreśla, że sprawiedliwość społeczna wykracza poza pojęcie sprawiedliwości, gdyż nie zakłada idei wzajemności i równości. Uznanie kategorii dobra wspólnego, do którego osiągnięcia przyczyniają się poszczególne jednostki w ramach wszelkich relacji społecznych jest jej wyznacznikiem, który wskazuje, że pewne roszczenia mogą być prawomocnie podnoszone wbrew sztywnym regułom sprawiedliwości. Poglądy przywołane w punkcie trzecim odzwierciedlają stanowisko pośrednie. Sprawiedliwość społeczna jest przykładem sprawiedliwości szczegółowej zachodzącej pomiędzy członami społeczeństwa, które dążą do stworzenia dla jednostek odpowiednich warunków rozwojowych, wykraczających także poza sztywne reguły sprawiedliwości.

2. Sprawiedliwość społeczna w kościelnej doktrynie społecznej

Leon XIII nadał pierwotne rysy temu, co Pius XI nazwał sprawiedliwością społeczną. Pisząc o sytuacji robotniczej wskazał na

²⁸ T. ŚLIPKO, *Zarys etyki szczegółowej*, dz. cyt., s. 124-127.

potrzeby i prawa pracowników, które powinny być brane pod uwagę w stosunkach pracy. Tym samym słuszne wynagrodzenie za pracę nie jest jedynie warunkowane indywidualizmem i interesem pracodawcy, gwarantującym realizację sprawiedliwości poprzez zobowiązania finansowe wobec pracownika zgodnie z umową. Przedmiot sprawiedliwości jakim jest należne wynagrodzenie powinno respektować możliwość realizacji podstawowych praw pracownika jako osoby w jej rozwoju indywidualnym, rodzinnym i społecznym. Praca jest bowiem faktem osobowym (prawo do rozporządzania własnymi zdolnościami i siłami) i koniecznym. Wynika z obowiązku zachowania życia, a tym samym zabiegania o rzeczy ku temu potrzebne²⁹. Ten rodzaj wymogów powinien zostać spełniony w oparciu o reguły sprawiedliwości rozdzielczej³⁰. W uznaniu Leona XIII sprawiedliwość społeczna należy do dziedziny zarządzanej bezpośrednio przez sprawiedliwość rozdzielczą. Wynagrodzenie za pracę jest elementem wymiernym możliwości realizacji podstawowych wymogów sprawiedliwości czyniąc zadość sprawiedliwości w jej podstawowym znaczeniu. Natomiast państwo, opierając się na zasadach pomocniczości i solidaryzmu społecznego powinno zadbać, by przestrzeganie sprawiedliwości rozdzielczej skutkowało troską o wszystkie stany społeczne³¹.

Z szerszą analizą problemu sprawiedliwości spotykamy się w encyklice *Quadragesimo anno* Piusa XI. Wprowadza ona nowość w stosunku do dotychczasowego nauczania społecznego Kościoła³². Sprawiedliwość społeczna została w ukazana w encyklice jako współlistniejąca z zasadą pomocniczości i korporacjonizmu chrześcijańskiego.

²⁹ LEON XIII, *Rerum novarum*, s. 662.

³⁰ TAMŻE, s. 656-657.

³¹ M. SADOWSKI, *Uwagi o ewolucji idei sprawiedliwości w papieskich encyklikach społecznych*, w: Prawne, historyczne i doktrynalne aspekty sprawiedliwości, ed. P. Sadowski, E. Kozerska, A. Szymański, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2007, s. 94.

³² W. WESOŁY, *Sprawiedliwość społeczna w nauczaniu Kościoła Katolickiego*, *Studia Warmińskie* 47(2010), s. 286.

Papież uznaje ją za kategorię etyczną³³, która stoi na straży dostępu każdego członka społeczności do należnego mu udziału w jej bogactwie. Sprawiedliwość społeczna realizuje się zatem w płaszczyźnie życia ogólnogospodarczego. Precyzuje, że polega ona na tym, by przywrócić i dostosować dobra stworzone do norm dobra ogólnego³⁴. Jej istotnymi cechami jest to, że: 1) dotyczy ona dobra wspólnego; 2) reguluje wzajemne relacje grup społecznych w strukturze państwa³⁵.

Nauczanie Piusa XI na temat sprawiedliwości społecznej nie daje jednak podstaw do jednoznacznej oceny jej statusu ontycznego. Nie było to jednak zamierzeniem papieża. Chodziło bowiem o przedstawienie zagadnień życia społecznego i gospodarczego w konkretnej sytuacji politycznej i istniejących systemach gospodarczych z perspektywy nauczania Kościoła. Przedstawiając treść pojęcia sprawiedliwości społecznej papież nie wskazał wyraźnie, jak to uczynił Leon XIII, na jej związek z innymi formułami sprawiedliwości. Niektórzy autorzy podkreślają, że sprawiedliwość społeczna dla Piusa XI łączy w swej treści elementy sprawiedliwości zamiennej, rozdzielczej i legalnej, tworząc wspólną całość.

W ramach tego poglądu najczęściej utożsamia się sprawiedliwość społeczną ze sprawiedliwością legalną i rozdzielczą, a niekiedy także sprawiedliwość zamienna traktowana jest jako sprawiedliwość społeczna³⁶. Sprawiedliwość społeczna wkracza we wszystkie wymiary sprawiedliwości obejmując je w sobie i niejako wchłaniając. Podkreślenie związku pomiędzy sprawiedliwością zamienną a społeczną charakterystyczne jest dla tych komentatorów, którzy dostrzegają

³³ TAMŻE, s. 287.

³⁴ QA, s. 194-195.

³⁵ W. WESOŁY, *Sprawiedliwość społeczna w nauczaniu Kościoła Katolickiego*, dz. cyt., s. 287.

³⁶ E. KOZERSKA, *Zasada sprawiedliwości społecznej w nauczaniu Piusa XI*, w: Prawne, historyczne i doktrynalne aspekty sprawiedliwości, ed P. Sadowski, E. Kozerska, A. Szymański, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2007, s. 105.

w tej ostatniej silne podobieństwo czy bliskość do sprawiedliwości ogólnej w ujęciu Tomasza z Akwinu³⁷.

Paweł VI w encyklice *Populorum progressio* ukazał sprawiedliwość społeczną jako realizację dobra wspólnego przez wszystkich ludzi, którzy kierują się w swym życiu sprawiedliwym podziałem uprawnień i obowiązków. Dobrem wspólnym jest rozwój każdego człowieka i całego człowieka³⁸. Zasługą papieża jest ukazanie zasad sprawiedliwości społecznej na płaszczyźnie stosunków międzynarodowych. Wskazał, że jej obowiązkiem jest poprawa stosunków handlowych między krajami silniejszymi i słabszymi³⁹. Wyszedł poza dotychczasowy kontekst sporu idei socjalistycznych i liberalnych charakterystyczny dla swoich poprzedników. Odnosił sprawiedliwość społeczną do społeczności międzynarodowej.

Jan Paweł II o sprawiedliwości społecznej pisał w trzech encyklikach społecznych. W *Laborem exercens* zwraca uwagę, że po encyklice Piusa XI problem sprawiedliwości społecznej przestał być jedynie problemem klasowym, ograniczonym do kwestii robotniczej w ramach narodu. Stał się problemem międzynarodowym, światowym, gdyż dotyczy sposobów poszukiwania dróg prawidłowego rozwoju wszystkich mieszkańców globu⁴⁰. Papież wychodzi poza przedstawienie i analizę niesprawiedliwości struktur społecznych. Nadaje sprawiedliwości społecznej charakter dynamiczny. Jej dynamizm przejawia się w uznaniu i szacunku dla ludzkiej pracy, która posiada wymiar materialny i duchowy oraz stanowi klucz do rozwiązania całej kwestii społecznej⁴¹. W tej perspektywie pisze o prawach robotników do pracy, słusznej zapłaty, opieki zdrowotnej, ubezpieczeń społecznych, zakładania związków zawodowych i wskazuje szczególne zasady, które gwarantują korzystanie z nich⁴². Należy do nich

³⁷ W. WESOŁY, *Sprawiedliwość społeczna w nauczaniu Kościoła Katolickiego*, dz. cyt., s. 287.

³⁸ PAUL VI, *Populorum progressio* [dalej: PP], n. 14.

³⁹ PP, n. 44.

⁴⁰ JOHN PAUL II, *Laborem exercens* [dalej: LE], n. 2.

⁴¹ LE, n. 3.

⁴² LE, nn. 19-20.

sprawiedliwość społeczną. Jest ona punktem odniesienia dla analizy bieżącej sytuacji oraz wskazuje drogi rozwoju celem zapobieżenia niesprawiedliwości wynikającej z nieproporcjonalnego rozkładu bogactw i niemożliwości uczestnictwa wszystkich w dobru ogółu⁴³. Sprawiedliwość społeczna jako zasada społecznego współżycia stanowi niejako inspirację dla sprawiedliwości rozdzielczej, która powinna odnosić się do społeczno-etycznej zasady powszechnego przeznaczenia dóbr, tak naturalnych jak i tych, które są owocem produkcji. Uczestnictwo w dobru, które jest we władaniu wspólnoty jest korzystaniem z dóbr należnych jej członkom. Stąd też wymiernym elementem korzystania z dóbr człowiekowi przysługujących jest sprawiedliwa zapłata za pracę umożliwiającą faktyczny udział w należnych dobrach⁴⁴.

Kwestia sprawiedliwości społecznej została poruszona przez Jana Pawła II w encyklice *Sollicitudo rei socialis*, zwłaszcza w jej piątym rozdziale poświęconym sprawiedliwości, która warunkuje rozwój i pokój. Encyklika jest reakcją i odpowiedzią na obecną w świecie niesprawiedliwość, która wynika z niedorozwoju ekonomicznego, kulturowego, politycznego i po prostu ludzkiego⁴⁵. Sytuacja oparta na szukaniu indywidualnych korzyści uniemożliwia budowanie świata rządzonego troską o dobro wspólne, o prawdziwy postęp w człowieczeństwie i duchowych wartościach oraz pokoju. Za Pawłem VI papież podkreśla, że pokój jest owocem doskonalszej sprawiedliwości między ludźmi⁴⁶. Papieżowi nie chodzi o doskonałe wypełnianie wymogów sprawiedliwości rozumianej w jej podstawowym znaczeniu, lecz o jej wymiar etyczno-społeczny w skali globalnej. Papież posługuje się terminem sprawiedliwość doskonalsza. Wskazuje na sprawiedliwość, która wykracza poza sprawiedliwość *tout court*. A jest nią sprawiedliwość społeczna posiadająca wymiar globalny. Wraz ze sprawiedliwością międzynarodową przyczynia się do osiągnięcia pokoju na świecie.

⁴³ LE, n. 2.

⁴⁴ LE, n. 19.

⁴⁵ JOHN PAUL II, *Sollicitudo rei socialis* [dalej: SRS], n. 15.

⁴⁶ SRS, n. 10.

Kolejna encyklika Jana Pawła II *Centesimus annus* stanowi niejako rekapitulację nauki Kościoła w kwestiach społecznych, skupiając się na tym, co w tej nauce najistotniejsze⁴⁷. Termin sprawiedliwość społeczna pojawia się w encyklice dwukrotnie⁴⁸. Cała encyklika jest jednak przesycona jej obecnością. Bardziej niż na jej odniesienia do innych form sprawiedliwości papież wskazuje na czym polega jej zastosowanie w konkretnych sytuacjach. Odwołując się do zmian zachodzących w Europie po obaleniu komunizmu wskazuje, na odbudowę państw demokratycznych, które kierują się sprawiedliwością społeczną. Jej wyrazem jest utrzymanie mechanizmów wolnego rynku i stwarzanie warunków stałego rozwoju gospodarczego, który umożliwi poprzez pracę budowanie lepszej przyszłości. Mechanizmy rynkowe powinny być jednak poddane kontroli społecznej, która urzeczywistniłaby zasadę powszechnego przeznaczenia dóbr. Państwo opierające się na zasadach sprawiedliwości społecznej dąży jednocześnie do zaspokojenia praw swoich członków troszcząc się o liczne miejsca pracy; istnienie systemu zabezpieczeń społecznych, przysposobienia zawodowego, zabezpieczeń w przypadku bezrobocia; wolność zrzeszania się i skuteczną działalność związków zawodowych oraz dbając o środki zapewniające udział w życiu społecznym. Spełnienie wymogów sprawiedliwości społecznej skutkuje godnym wykonywaniem pracy, a w konsekwencji przyczynia się do rozwoju osobistego i dobra wspólnego⁴⁹.

U podstaw sprawiedliwości społecznej znajdują się rzeczy należne człowiekowi, ponieważ jest człowiekiem. Papież podkreśla, że spełnienie owych należności jest „ważniejsze niż logika wymiany równowartości i niż różne formy sprawiedliwości, które się z tym wiążą... To, co należy się człowiekowi, musi gwarantować możliwość przeycia i wniesienia czynnego wkładu w dobro wspólne ludzkości”⁵⁰.

⁴⁷ J. MAZUR, *Katolicka nauka społeczna*, Kraków, Wydawnictwo „Unum” PTT 1992, s. 155.

⁴⁸ CA, nn. 14, 19.

⁴⁹ CA, n. 19.

⁵⁰ CA, n. 34.

W papieskim sformułowaniu można dostrzec i określić kryterium działań w oparciu o sprawiedliwość społeczną. Rzecz należna dotyczy tego wszystkiego, co służy ludzkiemu przeżyciu w takim stanie, w którym człowiek będzie mógł się przyczynić do realizacji dobra wspólnego. Określony miarą wielkości ludzkiego człowieczeństwa przedmiot sprawiedliwości wymyka się poza próby jego odgórnego postanowienia. Miara sprawiedliwości może natomiast wyznaczać adekwatne sposoby korzystania z przysługujących praw i realizacji posiadanych przez człowieka dóbr. Sprawiedliwość społeczna jest czymś więcej niż sprawiedliwość. Poszerza jej zakres co do przedmiotu i miary, co może prowadzić również do konfliktu między wymogami sprawiedliwości a wymogami sprawiedliwości społecznej.

3. Status ontyczny sprawiedliwości społecznej

Rodząca się w XIX w katolicka nauka społeczna akceptowała arystotelesowsko-tomaszowy schemat relacji sprawiedliwości (wymiarowa, rozdzielcza, legalna). W XX w do tego schematu dołączyła sprawiedliwość społeczna, której koncepcja i zakres treściowy podlegały zmianom. Leon XIII domagał się zadośćuczynienia podstawowym wymogom pracowniczym w ramach sprawiedliwości rozdzielczej wskazując na państwo jako strażnika ich zapewnienia i realizacji w oparciu o prawa pracownika – osoby. Od Piusa XI sprawiedliwość społeczna jawi się jako konglomerat łączący w sobie elementy pozostałych formuł sprawiedliwości lub utożsamia się głównie ze sprawiedliwością rozdzielczą i legalną. Z tą pierwszą ze względu na to, że dobro wspólne służy dobru jednostki dzięki istnieniu ładowi prawnemu, a z drugą ze względu na udział jednostek w przyczynianiu się do dobra wspólnego, w ramach którego mogą one realizować dobra osobiste. Paweł VI nadał sprawiedliwości społecznej wymiar międzynarodowy, umieszczając ją na płaszczyźnie stosunków międzynarodowych. Dla Jana Pawła II globalny wymiar sprawiedliwości społecznej nie ogranicza się jedynie do stosunków międzynarodowych, lecz wykracza poza logikę sprawiedliwości w jej podstawowym znaczeniu.

Analiza przytoczonych stanowisk z punktu widzenia nauk społecznych, filozofii i nauki społecznej Kościoła prowadzi do stwierdzenia, że sprawiedliwości społecznej w obecnym jej rozumieniu nie da się utożsamić z jedną z trzech formuł sprawiedliwości. Rzeczywistość wyrażana pojęciem obejmuje coraz większy zakres. Czy jest dodatkową formułą sprawiedliwości wykraczającą poza logikę podstawowych kategorii sprawiedliwości? Jeśli nazywana jest sprawiedliwością, co łączy ją z innymi kategoriami sprawiedliwości, a co jest dla niej specyficzne? Czy jest pojęciem ogólnoeuropejskim obejmującym i jednocześnie wkraczającym we wszystkie dziedziny sprawiedliwości? Czy stanowi metaforę sprawiedliwości?

Elementem wspólnym dla sprawiedliwości i sprawiedliwości społecznej, co wynika z jej szerokiej zakresowo treści, jest rzecz należna jednostce w ramach organizacji społecznej. Trudno jednak uznać by przyczyna i miara rzeczy należnej posiadały to samo źródło w sprawiedliwości i sprawiedliwości społecznej. Pojęcie sprawiedliwości społecznej rodziło się w opozycji do przyczyn i miar podstawowych formuł sprawiedliwości. Przyczyna i miara przedmiotu sprawiedliwości społecznej może istnieć jako inspiracja dla sposobów określania przedmiotu i metod jego realizacji w relacjach sprawiedliwości, dzieląc z nimi cel działania: spełnienie należności.

Ponadto sprawiedliwość społeczna jako kategoria sprawiedliwości szczegółowej wykracza poza stosunki pomiędzy grupami społecznymi (członami społecznymi) gdyż domaga się zapewnienia tak grupom jak i każdemu z osobna warunków dla osiągnięcia tego, co jest im należne. Filozoficzna analiza sprawiedliwości społecznej jako jednej z pięciu kategorii sprawiedliwości szczegółowej, opierająca się na równości członów społeczeństwa jako podmiotów relacji nie odpowiada rzeczywistości sprawiedliwości społecznej obecnej w społecznym nauczaniu Kościoła.

Trudnością jednak w przyznaniu sprawiedliwości społecznej kategorii relacji sprawiedliwości jest występujący w niej brak wzajemnego uznania zaangażowanych stron i tym samym określenia podmiotu, wobec którego można by dochodzić własnych uprawnień.

Wymogi sprawiedliwości społecznej są wyrazem troski o prawidłowy rozwój społeczny i osobisty w płaszczyźnie państwowej i międzynarodowej, dostrzeganiem potrzeb ich mniej zamożnych członków celem likwidacji rozwarstwienia na rzecz tworzenia spójnego społeczeństwa⁵¹. Dokonuje się to poza logiką sprawiedliwości w jej podstawowym znaczeniu, gdzieś pomiędzy nią a roszczeniowym nastawieniem jednostek czy grup społecznych, którym zawsze się należy.

Social justice versus justice in social encyclicals

The author of the study poses a question concerning the ontic status of social justice and its reference to fundamental formula of justice. He presents the prevailing views and carries out analysis referring to the Popes' social encyclicals. Social justice is depicted as a metaphor of justice. Their common content is what is described as a due thing (therefore justice). The difference between them lies in what concerns the cause of the object of justice and the way of defining its standard. Moreover, social justice lacks mutual acknowledgement of engaged parties.

SŁOWA KLUCZOWE: sprawiedliwość; sprawiedliwość społeczna; filozofia społeczna; katolicka nauka społeczna; Encykliki społeczne

KEY WORDS: justice; social justice; social philosophy; social doctrine of the Church; social Encyclicals

NOTA O AUTORZE:

O. DR HAB. TOMASZ GAŁKOWSKI C.P., PROF. UKSW – profesor nadzwyczajny na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW w Warszawie, kierownik zakładu Teorii Prawa Kanonicznego w katedrze Teorii i Norm Ogólnych Prawa Kanonicznego.

⁵¹ F. D'AGOSTINO, *Corso breve di filosofia del diritto*, Torino, G. Giappichelli Editore 2011, s. 92.